

Rumyana Zlatanova
(Heidelberg)

Towards the Reconstruction of Preslav's Hagiographic Repertory

The Life of Prophet Nahum

Abstract: The Lives of the Prophets is a collection of legendary biographical records of Old Testament prophets. In literary terms, it refers to the short biographical works dating back to the Hellenistic and Roman periods when the interest in the biographies of popular persons spread among the Jewish community. The main part of the collection was created during the 1st century AD. Since the legendary information used in the text dates back to a much earlier period, it was originally believed that the origin of the supposed Hebrew original preceded the secondary text adaptations that arose in the context of Christianity. Moreover, most of the legends came from Palestine, Jerusalem in particular, but the traditions of the Egyptian and the Babylonian diasporas were also taken into account. The undoubted influence of the Septuagint on the language of the Lives points that their Jewish protograph originated from the Greek-speaking diaspora or a Greek-speaking population. There are six recensions of the Greek variant.

The Lives of the Prophets was one of the most widely-spread hagiographic works and was translated into all the languages of the Ancient Church, including the Old Church Slavonic of the 10th century spoken in Preslav. In view of the reconstruction of the Life of Nahum, 9 apographs of Bulgarian, Russian, Ukrainian, Serbian and Moldovan origin have been subjected to textual analysis.

Zur Rekonstruktion der Preslaver Hagiographie

Die Vita des Propheten Nahum

Resümee: Die *Vitae Prophetarum* - eine Sammlung von legendären biographischen Berichten über die Propheten des Alten Testaments - gehören literarisch in den Kreis hellenistisch-römischer Kurzbiographien und dokumentieren das unter griechischem Einfluss auch im Judentum erwachende biographische Interesse. Der Grundbestand der Sammlung entstand im 1. Jh. n. Chr. Da die eingearbeiteten Legenden zum Teil in weit frühere Zeit zurückreichen, setzt die Datierung den jüdischen Ursprung der erst später christlich adaptierten Schrift voraus. Es werden sieben Rezensionen der griechischen Textüberlieferung unterschieden.

Die *Vitae Prophetarum* gehören zu den hagiographischen Schriften, die vielfältig verwendet und in alle Sprachen der Alten Kirche sowie auch ins Altbulgarische übersetzt wurden. Die letztere Übertragung erfolgte im 10. Jh. in Preslav. Für die Rekonstruktion der Nahum-Vita werden zehn Textzeugen bulgarischer, russischer, ukrainischer, serbischer und moldauischer Provenienz erstmalig kritisch beleuchtet und ausgewertet: Izb 1073 (Mo GIM Sin 1043); SPbg RPB F.I.461 (1350-1370); Mo GIM Ščuk 507 (1475), SPbg RPB Sol 717

Румяна Златанова

(1492), Mo GIM Ćud 182 (15. Jh.), SPbg RPB Troick-Serg 89 (15.-16. Jh.), SPbg RPB F.I.3 (15. Jh.), SPbg BAN 24.4.28 (1507); București Bibl. Acad. 84 (16. Jh.).

Румяна Златанова
(Хайделберг)

Към реконструкцията на Преславския агиографски репертоар **Житие на пророк Наум**

1. 0. Седмата от поредицата книги на Дванадесетте пророци¹ има двойно название: „Пророчество против Ниневия” и „Книга за видението на Наум Елкосенеца” (Нм 1:1). Освен споменаването на неизвестното местно име Елкесия (вероятно в Юдея), липсват каквито и да са други данни за личността на пророка. От пророческото му слово става известно, че величествената столица на Египет, Тива (Но-Амон, 3:8), вече е завладяна от асирийските войни на цар Асурбанипал (668-626), което настъпва през 664-663 г. пр. Хр., т.е. предреченото от пророк Наум разрушение на Ниневия от 612 г. пр. Хр. все още предстои. В такъв случай датировката на пророчеството следва да бъде отнесена към периода между тези две събития, което означава, че пророк Наум е съвременник на пророците Софония, Йеремиа, а вероятно и на Авакум. Цар на Юдея през този период е Манасия (698-642), верен васал на Асирия. Впрочем цялостната композиция, както и при останалите пророчески книги, едва ли ще да е била завършена преди времето на плена (от 597 г. пр. Хр. насетне).

Името Наум означава 'утешител', а „Елкосенец” се свързва с предполагаемото родно място или с мястото на последвалото служение на пророка. Някои тълкуватели допускат, че то е било в близост до древна Ниневия, докато според други се е намирало в Юдея, доколкото в Нм 1:15 юдейското царство се споменава като област, в която пророкът се изявява.

2. 0. Книгата на пророк Наум

За да получим представа за личността на пророк Наум, ще хвърлим поглед върху съдържанието на неговата Книга. Тя обхваща три глави и 48 стиха. В композицията ѝ се очертават две съдържателно обособени части – въвеждащ псалм (Нм 1:2-8) и

¹ Старозаветните пророци Осия, Йоил, Амос, Авдий, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софония, Агей, Захария и Малахия развиват дейността си от IX до V в. пр. Хр. До окончателното писмено фиксиране на сбирката голяма част от техните книги претърпяват многовековно развитие във формата на устно предание, редактиране, допълване, преработка, актуализиране и под.

полистрофично пророчество за гибелта на Ниневия (Нм 2:3-3:19) като последица от беззаконията и безверието на нейните жители.

- 1:2-8. Чрез характерния за пророческото слово образен и богат на метафори език, в началния псалм се разкрива дълбоката убеденост на автора в Божието всемогъщество и превъзходство. Господ Бог е „дълготърпелив и велик по сила”, но „не оставя без наказание” (1:3) провинилите се, неотвратимо е Неговото отмъщение и възмездие и никой не може да Му устои (1:6); за уповаващите на Него е „убежище в скръбен ден” (1:4), но нечестивите прогонва „в тъмнината” (1:8). Есхатологично звучение в псалма добива мотивът за „деня на бедствие” (1:7), т.е. за Деня на Великия Съдия-Мъздовъздател над грешниците „в края на времената”, редом до теофанията, символизираща очакваното избавление за тези, „които се надяват” (1:7) на истинския Бог на всички народи – Бога на Израил.
- 1:9-2:2. Актът на възмездие срещу опустошителите на Йерусалим, особено срещу Асир(ийския завоевател) – онзи, който е „замислил зло против Господа” (1:11) и чийто ярем върху Юдея (1:13) ще бъде съкрушен (1:9б, 10, 12а, 13, 2:1), е неизбежен. Господ Вседържител (Яхве на войнствата) вече няма да измъчва Своя народ, презиран от Асирия, но ще сломи силите на хаоса, за да възвести новия свят на свободата и мира (1:15) и да възстанови „величието на Израил” (2:2). С оглед на Божия промисъл, на обитателите в Юдея е заповядано да спазват свещените празници и да изпълняват обетите си (1:15). Следователно откъсът 1:11-2:2 съдържа утешителни слова за Юдея, подчертаващи верността на Господа към избрания от Него народ и сключения с Него завет.
- 2:3-13. Предпочетена е картинната символика при драматичното описание на страшните бедствия, които ще сполетят Ниневия, един от най-големите и богати градове на древния свят, защото е станала символ на безчестие, поквара, хищничество, властолюбие (2:12) и безпощадна жестокост на грабителските ѝ войни. Споменатият „разрушител”, подготвящ обсадата на Ниневия, са мидяните, които идват като светкавица от равнините на Персия, отварят „речните порти” на р. Тигър, чийто води заливат града и двореца. Заплашителни са думите Господни за Асирия, чиято власт и мощ ще бъде унищожена: „Ето, Аз съм против тебе...” (2:13).
- 3:1-7. Описанието на позорното разрушение продължава с възгласа „Горко на кървавия град!..., пълен с измама и убийство”. Словото на Господ Бог на Силите гласи отново „Ето, Аз съм против тебе!” (3:5), последвано от подигравателно оплакване на опозорена Ниневия.
- 3:8-19. Съдбата на асирийската столица заслужава отново язвително оплакване (3:19) и се сравнява с тази на разположената някога между Нилските потоци, царствено могъща Но-Амон (Тива) в Горен Египет. Господният съд над Асирийското царство е неотвратим. Предсказанието на пр. Наум се сбъдва точно през 612 г. пр. Хр. Прави впечатление дълбоката убеденост на пророка в безспорната Божия справедливост. Погледът на пророка е обърнат изцяло само към враговете на Юдея, не се споменават никакви грехове на собствения му народ. Паметта на св. пророк Наум се чества на 1 декември.

В най-стария български апограф *pb* на Книгата на Дванадесетте пророци с тълкувания - F.I.461 от края на XIV в. (РНБ, Санкт Петербург), както и в неговото копие *m* от 1475 г., съхранявано в сбирката на П. И. Щукин № 507 (ГИМ, Москва), от трите глави са съхранени 44.5 стиха, липсват 3:16б-19, но те са налице в разпространения по-късно апограф *s* от 1492 г., както и в привлечените за изследването

апографи без тълкувание, като *f 182 su b* (Златанова 1998: 42-45. Вж. по-долу списъка на колационирани апографи, 4.0). Отбелязват се и следните липси: Нм 1:6 в *f*, Нм 1:10б в *f su b*.

3.0. Пророчески жития

Тъй като настоящето изложение е посветено на първоначалния Преславски превод на Житието на пророк Наум и на неговата реконструкция, ще се спрем накратко върху появата на пророческите жития, върху техните жанрови и структурни особености.

Житията на пророците (= ЖПр), т.нар. *Vitae Prophetarum*, е сборка от легендарни биографични данни за старозаветните пророци, възникнала през I в. сл. Хр. в отговор на нарасналия интерес на юдейското общество към историята на пророческото служение в Древния свят (Златанова 2003). В литературно отношение те се отнасят към кратките биографии от елинистично-римската епоха. Редом до наличието на многобройни позовавания върху пророческите книги в находките от Кумран, интересът към живота на техните автори намира отражение на първо място в текстовете на Новия Завет. Очевидно с дидактична цел Житията на пророците се добавят като „приложение” към пророческите и историческите книги в превода на 70-те. По-голяма част от преданията води началото си от Палестина (и по-специално от Йерусалим), откъдето намира разпространение сред гръцко-говорещата египетска и вавилонска диаспора на юдейската общност.

Предполагаемият еврейски протограф съдържа първоначално четирите жития на 'големите' пророци (Исаия, Йеремя, Йезекиил, Даниил), на Дванадесетте 'малки' пророци (Осия, Йоил, Амос, Авдий, Йона, Михей, Наум, Авакум, Софония, Агей, Захария, Малахия), както и на седем пророци от историческите старозаветни книги (Натан, Ахия, Йоав, Азария, Илия, Елисей, Захария – син на свещеника Йодай, 2 Лет. 24:20-22). Възникналите на християнска почва вторични текстови обработки на ЖПр намират място в пророческите книги, в хрониките, включват се в менологиите и синаксарите (предназначени за четене при богослужение според паметите на съответните пророци), откриват се в агиографски сборници или се добавят към пророческите книги с тълкувания.

По структура ЖПр представят своеобразен енциклопедичен „Библейски именен речник” с коментар, като между известията за произхода на пророка и неговата смърт се вмъкват кратки биографични бележки. Във връзка с възникването на ЖПр старозаветните пророчества се тълкуват често апокалиптично. По тази причина и данните от ЖПр се разглеждат в зависимост от виденията на пророците за историческите промени по отношение на юдейския народ, в духа на дуалистичното схващане за края на времената.

3.1. Гръцки образец

В обобщаващото резултатите от всички досегашни проучвания и издания (от Нестле 1893 и Шерман 1907а, 1907б насам) изследване, Швемер (1996а: 14-18) обнародва гръцкия текст на ЖПр с обстоен коментар, като различава следните шест текстови форми (срв. описанието им със списък на застъпващите ги апографи у Златанова 2003):

Ап1 1. Най-рано засвидетелствана анонимна текстова форма (Codex Marchalianus Vat. gr. 2125, VI в.), отличаваща се с допълнения в резултат на християнска обработка от II в. нататък и с наличие на някои съкращения. За осветяване

- особеностите на тази рецензия Шерман колационира и други 8 преписа, а по-късно Дени (1970) прибавя към тях още 17. Последните се отличават с редица християнски интерполации и вторични агиографски допълнения, така че предлагат смесена текстова форма, означена у Швемер като An2.
- Er1 2. Приписва се на св. Епифаний Кипърски (315-403), но се основава на An1, в сравнение с която се отличава със старателна стилистична обработка на някои епизоди в духа на християнската агиография. Шерман датира окончателното ѝ оформяне през VI в.
- Dor 3. Рецензия, приписвана на Доротей, епископ на Тир (303-362), според по-късни източници – отъждествяван с придворен служител и мъченик по времето на Диоклетиан. Оформя се през III-IV в. и бива включена по-късно в съставената в началото на VII в. (629) Пасхална хроника (срв. Диндорф 1832). Става известна на научния свят най-напред в превод на латински през 1577 г. от Мускулус. Характеризира се с краткост на изложението (особено при Житията на Дванадесетте пророци), поради което Шерман я определя като първична текстова форма на ЖПр. Особеност представя наличието на християнски месиански „свидетелства”, които са вмъкнати пред същинския текст на житията. Те не се вземат под внимание от старобългарския преводач.
- Er 2 4. Втора, по-ранна рецензия на Епифаний, която възхожда към An1. Налице са добавки по текста на 70-те.
- Вторични версии към по-горните текстови форми представят:
5. Т. нар. схолии в тълкуванията към книгата на Дванадесетте пророци от блаж. Теодорит Кирски (393-457) и от Теофилакт Охридски (Български), XI в., които извличат ЖПр от един и същ източник, чийто архетип е застъпен от Monac. gr. 472, XI в. (PG 81: 20v-82v).
6. Версия на гръцките менологии и синаксари: черпи свободно от текста на ЖПр. Обикновено той е допълнен с извлечения от пророческите книги, които имат за цел да напомнят за високите етически повели на пророците и да ги представят като образци за подражание. Тази нова обработка на житийния текст има по-различно развитие в ръкописната традиция, поради което е ирелевантна за реконструкцията на архетипа на посочените по-горе рецензии и не се включва в наблюденията на Шерман, Швемер, както и в настоящата работа.

Текстът по An1 е в основата на всички преводи на езиците на Древната църква – латински, сирийски, арменски, грузински, етиопски, арабски, ирландски, еврейски (срв. Швемер 1995, I: 18-25), включително и на старобългарски език. Славянското ръкописно наследство следва богато разклонената гръцка ръкописна традиция.

4.0. Житието на пророк Наум в старобългарски превод

Преводът на пророческите жития, извършен в Преслав през X век, подлагаме на изследване и реконструкция по отношение на пророците Осия, Амос, Авдий, Йона, Авакум, Софония, Захария, Малахия (срв. Златанова 2003, 2004, 2005, 2011, 2013, 2015а, 2015б). Този превод е засвидетелстван в многобройни преписи, отразяващи тълковната нелитургична рецензия на пророческите книги (Златанова 1998: 40-46). В края на пророческия текст към всяка книга са добавени жития на съответните пророци. Те се включват и в енциклопедичния Симеонов сборник, съхранен в Светославовия препис от 1073 (станал родоначалник на много други апографи в старата източнославянска книжнина от XIII до XIX в.).

От подготвяното цялостно издание на житията на Дванадесетте пророци тук представяме Житието на пророк Наум (= ЖНм) в сравнение със Симеоновия сборник (Изб 1073). На текстологичен анализ се подлагат осем достъпни ни апографа от български, руски, украински, сръбски и молдовски произход (в хронологична последователност):

- Изб: Москва ГИМ Син 31D (Киевска Русия, 1073). Горски, Невоструев 1859, № 161. Симеонов сборник... 1991: 256в21-30.
- pb: СПб ГРБ F.I.461 (България, 1350-1370). Златанова 1998: 48-79, 135-247; Христова, Загребин, Енин, Шварц 2009: 105-108.
- m: Москва ГИМ, Сб. Щукин 507 (Молдова, 1475). Златанова 1998: 80-110, 135-247.
- s: СПб ГРБ, Соловецкий монастырь 717, Собр. Каз. ДА (Русия, 1492). Порфириев, Вадковски, Красноселцев 1881-1887, I.: 153-157 [№ 134 (694)]; Евсеев 1905: LXIII [№ III.15]; Матиесен 1983: 22 [№ 46].
- f: СПб ГРБ F.I.3 (Украйна, XV в.). Евсеев 1897: 62 [№ 3]; 1905: LXII [№ III.6]; Клос 1971; Матиесен 1983: 20 [№ 25].
- 182: Москва ГИМ Собр Чудовское № 182 (Русия, XV в.). Евсеев 1905: LX [№ III.1]; Матиесен 1983: 28 [№ 100].
- su: СПб БАН 24.4.28. „Супрасльскый сборник” Матфея Дасятого, Собр. Срезн. (Русия, 1507). Алексеев, Лихачева 1978; Матиесен 1983: 19 [№16].
- b: Bucureşti Bibl. Academiei № 84 (Сърбия, 1550-1560). Яцимирски 1905: 64-65, 253-254; Яцимирски 1906: LIX-LXII; Василев, Грозданович, Йованович 1980.

Текстът на ЖНм се разпределя по следния начин:

ЖПр	Изб 1073	pb 1350-70	m 1475	s 1492	f 15. Jh.	182 15. Jh.	su 1507	b 16. Jh.
Наум	255d2- 17	∅	∅	70b18- 71a1	30a20- 27	43a ¹ 22- 43a ² 5	20b1-5	93a17- 25

Рецензията, застъпена от апографите на тълковните пророчества, следва Dog, докато втората версия е налице в Изб 1073 изцяло по Ер 2. Двете текстови версии имат обща структура. Кратките данни на житиеписеца дават информация за произхода на пр. Наум, за неговото пророчество срещу Ниневия с описание на последвалата гибел на асирийската столица. Изб 1073 следва Ер2 с уточнението по превода на 70-те, че Наум е *сынъ Елкесевъ* (Нм 1:1, СИ 1982: Наум Елкосенец). Накратко се споменава за мирната смърт на пророка и неговият гроб в родното му място.

4.1. Произход на пророка (ЖНм 1.)

XII Пр ²	Изб 1073
1. Бѣ же Наоумъ отъ Елкесѣа об онъ полъ земля Втаварьскыи, колѣна Сумеона.	1. Наоумъ, сынъ Елкесеевъ, бѣаше отъ ѣзв, от племени Сумеона.

Докато в Dog родното място на пророка е означено с местното име Елкесия (ἀπὸ Ἐλκεσεῖ /отъ Елкесѣа XII Пр), Ер² използва негово производно като бащино име υἱὸς Ἐλκεσαίου / снъ Елкесеевъ Изб 1073. В Стария Завет не се среща местно име Елкесия. Към заглавната дума Ἐλκεσέ Евсевий Кесарийски добавя в своя Onomastikon (изд. Клостерман 1904: 90.15): ὁθεν ἦν Ναοὺμ ὁ Ἐλκεσαῖος, без да локализира по-точно мястото. Кирил Александрийски (PG 71: 780 A) посочва, че Ἐλκεσέ (Κώμη δὲ αὕτη πάντων που τῆς Ἰουδαίων χώρας) се намира в Юдея, но не го счита за производно от бащиното име на пророка (Ἐκκλησιόμετα γὰρ οὐκ ὡς ἐκ πατρὸς, ἀλλ' ὡς ἐκ τόπου μᾶλλον τοῦ Ἐλκεσαίου). Явно и житиеписецът на пр. Наум не схваща Елкесия като име на определено племе.

В гръцката ръкописна традиция са налице различни разночетения за земля Втавар'скыи XII Пр: Βηταβαρήν Dog, Βηταβαρήμ Coisl. 224 (An2), Vat. gr. 2125 (An1) чете Ἰσθηγαβαρίμ, което според Нестле (1878: 224) произлиза от εἰς βηγαβαρίν. Има се предвид Beth Guvrin (В/Бет-Губрин, срв. Мей, Хамилтън 1998: 127) - селище, което през римската епоха (след 200 г.сл.Хр.) става известно под името Елевтерополис, на юг от Йерусалим. За отбелязване е, че гръцките патристични автори се ползват именно от сведенията на ЖНм, когато изказват предположение за родното място на пророка в близост до Елевтерополис. За св. Епифаний Кипърски информацията вече не е била достатъчно ясна, защото към εἰς Βηγαβάρ е налице допълнението τοῦ Ἰορδάνου Ер1. За бл. Йероним Елкесия се намира в Галилея (Юдея): „cum Elcesi, usque hodie in Galilaea uiculus sit“ (Йероним 1970: 526).

През Средновековието се разпространява схващането, застъпвано от известните пътешественици Бенямин от Тудела (1170; Грюнхут, Адлер 1903: II, 61.7) и Петахя от Регенсбург (1180; Грюнхут 1904: II, 25.22), че пр. Наум произхожда от селище, близо до древния град Мосул, разположен на десния бряг на р. Тигър. Там се намирал и неговият гроб, близо до този на пр. Йона - почитани в еднаква степен от християни, юдеи и мохамедани (Йеремиас 1958: 101). Впрочем тези сведения са свидетелство за наличието на тенденция древните местни традиции да се обвързват със съдбата на старозаветните пророци, а техните гробове да бъдат премествани според местата, в които се настанявали да живеят самите юдеи. След експанзията на хасмонеите, първоначално в рамките на Селевкидското царство (II в. пр. Хр.), а след 110 г. пр. Хр. и в завладените от тях съседни области (Галилея, Идумея, Самария и пр.), пророческото присъствие освещавало новозавладяната област, в която те се задомявали, и я правело обитаема за тях. Броят на хипотезите относно пророческите гробове нараства особено през XIX в. (срв. Кармоли 1847), когато отново намира разпространение

² Старобългарският текст се цитира според предложената по-долу реконструкция.

предположението за връзка на селището Kerphar-Naḥum (Капернаум на Генисаретското езеро) с името на пророка, въпреки че не е известно на какво лице с име Наум селището е наречено първоначално (Йеремиас 1958: 101).

Изб 1073 следва последователно текстовата форма на Ер2 с различенето ἀπό Γεσβῆ, ὃ ἔζω.

Впрочем данните за родовата принадлежност на пр. Наум към синовете Симеонови - колѣна Симеона XII Пр / отъ племѣне Симеона Изб 1073 - насочва към територията на Юдиното и Симеоновото коляно (срв. Ис.Нав. 19:2-9, 1 Паралип. 4: 24, 39, 42), която през хасмонейския период е включена от Йоан Хиркан I (134-104 пр. Хр.) изцяло към разширяващата се на юг Юдея. Според Пророческите жития, от Симеоновото племе произлизат също така пророците Авакум и Софония от втората половина на VII в. пр. Хр., за които не се откриват други, по-точни сведения в старозаветните книги. Както споменаването на „Елкесия“ в близост до Бет-Губрин, така и посочената от житиеписеца племенна принадлежност на пророк Наум, спомагат за определяне генеалогията на пророческите легенди и времето на първоначално възникналите житийни версии около I в. сл. Хр.

4.2. Предсказанието на пророк Наум (ЖНм 2.-3.)

XII Пр	Изб 1073
2. Съ по стнѣ Нневг чоудо вѣда, ꙗко водам сладкъам огнемь подъземьнымь погъбнетъ, еже възстъ.	2. съ оноѣ Ннев знамение да, ꙗко отъ водъз отъ огнѣ погъбнетъ, еже възстъ.
3. Сѣщгее во езеро окръсть его потоп , воуренѣ погоуб, огнь з поустьина пршѣдъ, възшыньнѣ странѣ его пожеже.	3. ꙗже во естъ окръжъ его езеро погржъ въ тржѣ, огнь отъ поустьина здѣ възшыньнѣ странѣ его пожеже.

За разлика от всички гръцки източници, в които се подчертава, че предсказанието си пр. Наум изказва хронологически след служението на пр. Йона: μετὰ τὸν Ἰωνᾶν all., съ онѣ Ннев знамение да Изб 1073 в тълковните пророчества този детайл е изпуснат: Нневгю чоудо в'да XII Пр. В Книгата на пр. Наум актът на възмездие и разрушаването на асирийската столица с оглед на Божия промисъл се предава в митични образи, в ЖНм изпълнението на събитията от гледище на житиеписеца е предстоящо, в бъдеще време (погъбнет XII Пр/ погъбае Изб 1073, ἀπολεῖται), но веднага следва описание на събитията като вече приключени в миналото. Картината напомня на пословичната проява на Божия гняв над греховните градове Содом и Гомора, изпепелени от огън и жупел (Бит. 19:24-25), както и на библейската версия за всемирния потоп (Бит. 6-9). С изключение на ранната рецензия на еп. Епифаний (Ер2), следвана и от преводача на Изб 1073, се обръща внимание, че градът ще бъде злят водам сладкъам XII Пр, вероятно по аналогия на дъждовните води при Потопа и за разлика от солените води на Мъртво море. Унищожаването на Ниневия от тези два елемента - вода и огън - житиеписецът заема от Книгата на пр. Наум, за да го представи като природна катастрофа. Без да се цитира „Книга за видението на Наума Елкосенеца“ (Нм 1:1), но с оглед местоположението на града на река Тигър, действително съществуващите „речни порти“ тук са изместени от езеро окрътъ его XII Пр/окроугъ него езеро Изб 1073, което ще

Румяна Златанова

залее града. А прииждащите „като светкавици” конници на разрушителя, донесли гибелта на Ниневия, тук се развихрят като подземен огън (огнѣ пѡземнѣи погыбнѣ XII / отъ огна погыбанѣ Изб 1073), идващ от пустинята и опустошаващ по-високите части (въшыньж страну) на градската крепостна стена, останали незасегнати от водния потоп. Редица изследователи свързват споменаването на унищожителния огън с наличието на нефтени находища и лесно възпламеняващ се земен газ от областта около някогашна Ниневия, типични за Мосул и до наши дни.

4.3. Бележка за смъртта на пророка (ЖНм 4.)

XII Пр	Изб 1073
4. Оумрътъѣ же самъ мромъ погребенъ въистъ въ свое земл.	4. оумръъ погребенъ въистъ въ земл свое.

Тълковните пророчества следват текстовата форма, приписвана на еп. Доротей (Dog), в която се подчертава мирната кончина на пророка (оумрътъ же сѧ мрѡѡ XII Пр/ ἐν εἰρήνῃ) в родното му място. Както бе отбелязано по-горе, за средновековните пътешественици Петахя от Регенсбург и Бенямин от Тудела то се намира източно от Вавилон, в Ниневия, където Бенямин вижда „Синагогата на пророк Наум” (Шрайнер 1991: 60).

Впрочем кратките данни за родното място и гроба на пророк Наум в областта, обитавана от Симеоновото коляно, разположило се в някогашната идумейска област в южната част на Юдея, дават косвена информация за възникването на неговото Житие в периода между 128 г. и 386 г. сл. Хр., тъй като в последвалия период легендата свързва гроба му с Галилея, а през средновековието - с Вавилония.

Българската православна църква чества паметта на св. пр. Наум на 1 декември.

5.0. Текстологичен анализ

5.1. Тълковни пророчества. Както и при останалите жития от сбирката на Дванадесетте пророци (XII Пр), анализиранияте апографи показват естествена за развоя на езика вариативност в рамките на едни и същи преводачески принципи и норми. Те представят особеностите на една текстова форма. Цифрата пред примера означава съответния стих от Житието на пророка (срв. 6.0.):

5.1.1. Разночетения, които не са обусловени от гръцкия образец, са свързани с:

а. фонетичен вариант на местно/лично име и запазено среднословно епентетично I' в небългарски апографи:

1: ѿ Ѡлкесѣа f 182 su b] -кѣа s за ἀπὸ Ελκεσεΐ

1: Сѡмевнѣ f] Сѡмона s 182 su b за Συμεών

2: подземным s f 182] -мльнымъ su b за ὑπογείου;

б. фреквентност на пълните и кратките форми при различни морфологични категории, без последователност в тяхната употреба. Първоначални дълги форми в противоположност на кратките форми са съхранени в част от апографите:

1: вѣше b - вѣ s f 182 su

2: сѣ s f 182 - съ su] сѣ b

2: подземельнымъ su b - подземным s f 182

3: БЫШЬЖИЖ s f 182 su - вѣшоу b (!) погрешно за вышньжиж τὸ ὑψηλότερον;

в. поява на причастие вместо финитна глаголна форма:

2: в'да s f 182 su ἔδωκεν, но давъ b;

г. добавяне на лексикален елемент:

1: по стнѣ... ѣюдо в'да all. за Ø τέρας ἔδωκεν Dor

1: земля Втаварьскы all. за Ø Βηταβαρήν Dor

4: оумръѣт же + сѧ all. за ἀπέθανε δέ Ø Dor

д. словоредни варианти:

3: вѣрѣж погѣ s f 182 b] вурѣю погоруѣ su за ἐν σεισμῶ καὶ ἀπώλεσε

5.1.2. Различия от гръцкия образец -

а. гръцкият родителен притежателен падеж при несклоняеми лични имена се предава с типично за старобългарския език притежателно прилагателно име, а несклоняеми лични имена се явяват в старобългарски със съответна падежна флексия:

1: Βηταβαρήν Dor - земля Втаварьскы all.

1: ἐκ φυλῆς Συμεῶν Dor - колѣна Сѣмона all.

б. гръцко наречие се предава със словосъчетание:

1: πέραν Dor - об онъ полъ all.

в. употребата на възвратното притежателно местоимение за гр. притежателно местоимение:

4: ἐν τῇ γῆ Dor - въ свое земл all.

г. изпускане на лексикални елементи:

2: οὗτος μετὰ τὸν Ἰωνᾶν Dor - сѣ s f 182] съ su, сѣ b Ø

5.1.3. Отклонения от словореда на гръцките образци:

3: ἡ γὰρ περιέχουσα Dor - сѣ s f 182] сѣ b all.

3: αὐτῆς ἐνέληψε μέρος Dor - странѣ ego пож'же all.

4: ἐν τῇ γῆ Dor - въ свое земл all.

5.1.4. Допуснатата първоначално грешка поради несъобразяване с гръцкия образец е налице във всички по-късни апографи:

3: τὸ ὑψηλότερον... μέρος - вышньжиж (sic! вм. вышньжиж) странѣ all.

5.2. Симеонов сборник. Преводачът на Изб 1073 следва последователно ранната рецензия на св. Епифаний Кипърски (Ер2). В сравнение с гръцкия образец се отбелязват следните особености:

а. несклоняемо лично име се явява в старобългарския превод със съответна падежна флексия или гръцко съществително име в родителен притежателен падеж се предава с притежателно прилагателно име:

1: φυλῆς Συμεῶν - отъ племѣне Соумѣона

1: Ελκεσαίου - ѣлкѣсеовъ

б. на гръцки безпредложен родителен притежателен съответства предложен родителен падеж в старобългарския превод:

1: φυλῆς - отъ племѣне

5.2.1. Отклоненията от гръцката основа се отнасят до:

а. употреба на единствено вместо множествено число в гръцкия образец:

Румяна Златанова

2: ὑπὸ ὑδάτων (мн.ч.) - отъ водъз (ед.ч.)

б. отклонения от гръцкия словоред:

3: τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς ἐνεπύρησεν μέρος - възшьнжъ странюу него пожъже

в. изпускане на лексикален елемент:

2: πυρὸς ὑπογείου - отъ огна Ø

5.3. При съпоставяне на тълковните апографи (XII Пр) със Симеоновия сборник (Изб 1073) правят впечатление различията, които не са обусловени от гръцката основа. Те са свидетелство за лексикалната рецензия, на която книжовниците от X век подлагат нелитургичните книги в Преслав.

а. Свидетелство за тази рецензия е появата на синоними, които са типични за Преслав (трета колонка). Срв.

XII Пр		Изб 1073
1: колѣна	φυλῆς	отъ племене
1: чюдо в'да	τέρας ἔδωκεν	знамене да
1: погыбнеть	ἀπολεῖται	погъбнае
3: окръгъ его	περιέχουσα αὐτήν	окроугъ него
3: потоу	κατέκλυσεν/κατέλυσεν	погроуз

Сравнението с лексикалния фонд от Книгата на пророк Йезекиил в *pb* (вж. Илиева 2013) показва наличие на незасвидетелствани не само в него, но и в съществуващите старобългарски речници лексеми от апографите на тълковните пророчества: местното име *Ἐλκεσία* 1. (Елкеσέ *Doγ*, 'Елкесия') и производното притежателно прилагателно *Ἐλκεσεως* 1. (Елкеσαίος *Ep2*, 'Елкесеов') в Симеоновия сборник, където се добавя и местното име *отъ Ἰζβ* 1. (*ἀπὸ Ἰεσβῆ*, *Ep2*) - изпуснато в Речника-индекс от 1993 на Изб 1073. В речниците липсва и прилагателното име *подъземънъ* 2. (*ὑπογείου* *Doγ* 'подземен') от тълковните пророчества. Лексемата се среща в Изб 1073 (Речник-индекс 1993: 128), налице са сродните образования *подъземъе* (*SJS*, *SA*, *CP*) и *земънъ* (*SJS*, *SA*, *CP*) / *земльнъ* (Речник-индекс 1993: 59).

б. Симеоновият сборник предпочита кратките именни или глаголни форми, налице е съкращаване на окончанието за 3 л.ед.ч. за сегашно време и аорист, срв.

2: в'да *s f 182 su* - да Изб 1073

2: погыбнеть XII Пр - погъбнае Изб 1073

3: бывшъжъ (*sic!*) *vm.* възшьнжъ XII Пр - възшьнжъ Изб 1073

4: бѣ XII Пр - бъзъ Изб 1073

в. в един случай е налице и обратното явление - предпочитане на кратка глаголна форма за имперфект в тълковните пророчества срещу пълна неконтрахирана форма в Изб 1073, срв.

1: бѣ *s f 182 su* - бѣаше Изб 1073.

6.0. Реконструкция на ЖНм Предлаганата по-долу реконструкция представя Житието на пророк Наум в неговите две старобългарски текстови форми редом до тези

на гръцките им образци по изданието на Швемер. Диференциращите и отчасти съвпадащи си признаци на вариантите от пророческите книги (XII Пр) се основават на един антиграф за s f 182 su b, които възхождат към предполагаем общ преславски протограф. Той е в основата на предприетата реконструкция на старобългарския превод, застъпващ последователно рецензията на еп. Доротей (Dog). ЖНм от Симеоновия сборник (Изб 1073) следва кратката Епифаниева рецензия на ЖПр (Ер2), която също е била преведена в Преслав.

Реконструкцията представя стандартизираната, конструирана правописна норма на глаголическите архетипове (само ѳ, три графема за носовите гласни: ѡ, ѡ̄, ѡ̅; шт; -ѡ < *-ѡ/-ѡj, - < *-ѡ/-ѡj, -ѣ < *-ѡ̅). Други съкращения:

+, add.	добавяне
>, om.	изпускане
Гр.	наличие на различия в превода
]	разночетене към стоящата пред скобата форма
	отделя вариант от останалата част на съчетанието

Житие на пророк Наум Изб 1073

Ер2	1. Ναοὺμ, υἱὸς Ἐλκεσαίου, ἦν ἀπὸ Ἰεσβῆ, φυλῆς Συμεών.	1. Наоумъ, сынъ Ѳлкесеовъ, бѣаше отъ Ѳзв, от племени Симеона.
Ер2	2. Καὶ μετὰ τὸν Ἰωνᾶν τῇ Νινευί τέρας ἔδοκεν, ὅτι ὑπὸ ὑδάτων καὶ πυρὸς ἀπολεῖται· ὅπερ καὶ γέγονεν.	2. съ оноиѡ Ннев знамение да, ꙗко отъ водъи отъ огнѣ погъибаетъ, еже вѣститъ.
Ер2	3. Ἡ γὰρ περιέχουσα αὐτὴν λίμνη κατέλυσεν ἐν σεισμῶ, καὶ πῦρ ἐκ τῆς ἐρήμου ἐξῆλθεν καὶ τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς ἐνεπύρησεν μέρος.	3. Ꙗже во естъ окръгъ его езеро погрѣзъ въ трѣсѣ, огнь отъ поустыина зде вѣшьнѣ странѣ его пожъже.
Ер2	4. Καὶ θανῶν ἐθάφη ἐν τῇ γῆ αὐτοῦ.	4. оумьръ, погребенъ вѣститъ въ земл своѣ.
	2. πυρὸς + ὑπογείου all.	1. Ѳлкесеовъ Гр. Ἐλκεσαίου отъ племени Гр. φυλῆς Симеона Гр. Συμεών. 2. водъи Гр. ὑδάτων погъибаетъ Гр. ἀπολεῖται еже Гр. ὅπερ. 3. странѣ его пожъже Гр. αὐτῆς ἐνεπύρησεν μέρος.

Житие на пророк Наум

XII Пр

Dor	1. Ναοὺμ ἦν ἀπὸ Ἐλκεσεῖ, πέραν τοῦ Βηταβαρήν, ἐκ φυλῆς Συμεῶν.	1. БѢ же Наоумъ отъ Ѳлкеса, об онъ полъ земля Бтаварьскъи, колѣна Сумеона.
Dor	2. Οὗτος τῆ Νινευῆ τέρας ἔδοκεν, ὅτι ὑπὸ ὑδάτων γλυκέων καὶ πυρὸς ὑπογείου ἀπολεῖται· ὃ καὶ γέγονεν.	2. СѢ по стнѣ Нневг̃ чоудо вѣда, ѳко водам̃ сладъкам̃ огнь подъземьнѣимъ погъибнетъ, еже вѣистъ.
Dor	3. Ἡ γὰρ περιέχουσα αὐτὴν λίμνη κατέκλυσεν αὐτὴν ἐν σεισμῶ καὶ ἀπώλεσε· καὶ πῦρ ἐκ τῆς ἐρήμου ἐπέλθον τὸ ὑψηλότερον αὐτῆς ἐνέπρησε μέρος.	3. Сѡштее во езеро окръеть его потоп̃, воурет̃ погуб̃, огнь з поустѣина пршѣдъ, вѣишнѣиѣ странѣ его пожеже.
Dor	4. Ἀπέθανε δὲ ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐθάφη ἐν τῇ γῆ αὐτοῦ.	4. Оумрѣтъ же самъ мромъ погребенъ вѣистъ вѣ свое земл̃.

1. вѣ s f 182 su] веше b | же Гр. Ѳ | вѣ ...
Наоумъ Гр. Ναοὺμ ἦν | Ѳлкеса all.] -κῆ s | об
онъ полъ Гр. πέραν | земля Гр. Ѳ |
Βтаварьскъи Гр. | τοῦ Βηταβαρήν | колѣна
Гр. ἐκ φυλῆς | Сумеона f 182]-она s su b Гр.
Сυμεῶν.

2. сѣ] сѣ su, се b | по стнѣ Гр. Ѳ | Нневг̃]
-ю s f 182] вѣда] давъ b | подъземьнѣимъ]
-мьнѣимъ su b | еже all.] же su.

3. сѡштее во Гр. ἡ γὰρ περιέχουσα | воурет̃ Гр.
Ѳ + ἐν σεισμῶ καὶ | вѣишнѣиѣ] вѣишнѣиѣ (sic!)
s f 182 su b за ὑψηλότερον | странѣ его пожеже
Гр. αὐτῆς ἐνέπρησε μέρος.

4. оумрѣтъ s 182 su b] оумрѣ f | самъ Гр. Ѳ | вѣ
свое земл̃ Гр. ἐν τῇ γῆ αὐτοῦ.

ЛИТЕРАТУРА

Алексеев, Лихачева 1978: *Алексеев, А. А., О. П. Лихачева.* „Супрасльскый сборник 1507 года”. - Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги Библиотеки Академии наук СССР. Москва, 54-88.

Бидез, Хансен 1960: *Bidez, J., G. Chr. Hansen* (Hrsg.). *Sozomenos, Salaminius Hermias: Historia ecclesiastica* [Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten Jahrhunderte, Bd. 50]. Berlin.

- Василев, Грозданович, Йованович 1980: *Васильев, Љ., М. Гроздановић, Б. Јовановић.* Ново датирање српских рукописа у библиотеци Румунске академије наука. - *Arheografski prilozi*, 2, 41-70.
- Вълчанов 1982: *Вълчанов, Сл.* Кумранският текст и коментар на пророк Наум от IV пещера 4QpNah. Превод и исагогически анализ. В: Годишник на Духовната академия „Св. Климент Охридски”, т. XXVII (LIII), 4, 1977/1978. София, 175-194.
- Горски, Невоструев 1859: *Горский, А. В., К. И. Невоструев.* Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки 2,2. Москва.
- Грюнхут, Адлер 1903: *Grünhut, L., M. N. Adler* (Hrsg.). Die Reisebeschreibungen des R. Benjamin von Tudela nach drei Handschriften, aus dem 13. Und 14. Jahrhundert stammend, und älteren Druckwerken ediert und übersetzt, mit Anmerkungen und Einleitung versehen. Bd. 2. Einleitung, Übersetzung und Register. Frankfurt a. M.
- Дени 1970: *Denis, A.-M.* Introduction aux pseudépigraphes grecs d’Ancien Testament. *Studia in Veteris Testamenti pseudepigrapha*, Vol. 1. Leiden.
- Дени 1987: *Denis, A.-M.* Concordance grecque des pseudépigraphes d’Ancien Testament. Louvain-la-Neuve.
- Диндорф 1832: *Dindorf, L.* Chronicon Paschale, ad Exemplar Vaticanum I. Bonn, 274-302 (= PG 92: 1865, с. 360-397; XII Пр: с. 364-377).
- Евсеев 1897: *Евсеев, И.* Книга пророка Исаии в древне-славянском переводе. Санкт Петербург.
- Евсеев 1905: *Евсеев, И.* Книга пророка Даниила в древне-славянском переводе Москва.
- Златанова 1998: *Златанова, Р.* Книга на Дванадесетте пророци с тълкувания. Старобългарският превод на Стария Завет, Т. 1. София.
- Zlatanova 2003: *Zlatanova, R.* Die Vitae Prophetarum in slavischer Übersetzung. Vorlagen, Rezensionen, Textüberlieferung. *Die Welt der Slaven XLVIII*, 287-302.
- Златанова 2004: *Златанова, Р.* Житията на Дванадесетте пророци и преславският им превод. Преславска книжовна школа, Т. VII. София, 22-41.
- Златанова 2005: *Златанова, Р.* Житието на пророк Авдий и реконструкцията на първоначалния му превод. *Acta palaeoslavica*, vol. 2. София, 93-102.
- Zlatanova 2011: *Zlatanova, R.* Zur handschriftlichen Überlieferung der altbulgarischen Hagiographie. *Die Jona-Vita. - Шалер, Златанова*, 105-127.
- Златанова 2015а: *Златанова, Р.* Търновските книжовници и старобългарското ръкописно наследство. Житието на пророк Захария. Търновска книжовна школа, Т. 10. Търновската държава на духа. *Veliko Tŕnovo*, 295-320.
- Златанова 2015б: *Златанова, Р.* Житието на пророк Авакум и неговата реконструкция. –В: Кирило-Методиевски четения. Юбилеен сборник. София, 175-206.
- Zlatanova 2018: *Zlatanova, R.* Zum slavischen hagiographischen Repertoire. Die Malachias-Vita und ihre Rekonstruktion. In: *Festschrift J. Gvozdanović* (под печат).
- Илиева 2013: *Илиева, Т.* Старобългарско-гръцки словоуказател към книгата на пророк Иезекиил. Старобългарският превод на Стария Завет, Т. 3. София.
- Jeremias 1958: *Jeremias, J.* Heiligengräber in Jesu Umwelt. Eine Untersuchung zur Volksreligion in der Zeit Jesu. Göttingen.

- Hieronimus 1970: *Hieronimus, Sophronius Eusebius*. Commentarii in prophetas minores: commentarii in prophetas Naum, Abacuc, Sophoniam, Aggaeum, Zachariam, Malachiam. Turnholti: Brepols, S. 526-1050 [Corpus Christianorum: Series Latina, 76a].
- Carmoly 1847: *Carmoly, E.* (éd.) Itinéraires de la Terre Sainte des XIIIe, XIVe, XVe et XVIIe siècle, traduits de l'Ébreu. Bruxelles.
- Кирил Александрийски 1864: Sancti Cyrilli Alexandriae Archiepiscopi: Commentarius in Nahum prophetam. - Migne, J.-P.: Patrologia graeco-latina. T. 72, col. 775B-844B. Petit-Montrouge.
- Клосс 1971: Клосс, Б. М. Книги, редактированные и писанные Иваном Черным. - Записки Отдела Рукописей. Москва, 32, 61-72.
- Klostermann 1966: *Klostermann, E.* (Hrsg.). Eusebius. Das Onomastikon der biblischen Ortsnamen. Leipzig 1904; repr. Nachdruck. Hildesheim.
- Mathiesen 1983: Mathiesen, R. Handlist of Manuscripts containing Church Slavonic Translations from the Old Testament. Polata knigopisnaja, 7, 18-33.
- Мей, Хамилтън 1998: *Мей, Х. Дж., Р. У. Хамилтън*. Оксфордски Библейски атлас. София.
- Nestle 1878: Nestle, E. Wo ist der Geburtsort des Propheten Nahum zu suchen. - Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins 1, 222-225.
- Nestle 1893: *Nestle, E.* Die dem Epiphanius zugeschriebenen Vitae Prophetarum in doppelter griechischer Rezension. Marginalien und Materialien, II. Tübingen.
- НБР 2007 = Нов библейски речник. София.
- Порфириев, Вадковски, Красноселцев 1881-1887: *Порфириев, И. Я., А. В. Вадковский, Н. Ф. Красносельцев*. Описание рукописей Соловецкого монастыря, находящихся в библиотеке Казаньской Духовной Академии, I-III. Казань, I.
- Речник-индекс 1993: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.) Т. 2. Речник-индекс. Ред. Акад. Петър Динеков. София.
- Satran 1995: *Satran, D.* Biblical Prophets in Byzantine Palestine. Reassessing the Lives of the Prophets [Studia in Veteris Testamenti pseudepigrapha, vol. 11]. Leiden.
- Симеонов сборник 1991: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. I. Изследвания и текст. София.
- SJS 1958-1997: Slovník jazyka staroslověnského. II. red. J. Kurz. Praha.
- СИ 1982 = Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия Завет. Издава Св. Синод на Българската църква. София.
- СтБР 1999/2009: Старобългарски речник. Отг. ред. Д. Иванова-Мирчева. Том 1, 2. София.
- Христова, Загребин, Енин, Шварц 2009: *Христова, Б., В. Загребин, Г. Енин, Е. Шварц*. Славянские рукописи болгарского происхождения в Российской национальной библиотеке-Санкт-Петербург. София.
- Schaller, Zlatanova 2011: *Schaller, H., R. Zlatanova* (Hrsg.). Symbolae Ecclesiasticae Bulgaricae. Vorträge anlässlich des 80. Geburtstages von Hans-Dieter Döppmann. München, Berlin.

- Schwemer 1995: *Schwemer, A. M.* Studien zu den frühjüdischen Prophetenlegenden Vitae prophetarum. Bd. 1. Die Viten der großen Propheten Jesaja, Jeremia, Ezechiel und Daniel. Einleitung, Übersetzung und Kommentar. Tübingen [Texte und Studien zum antiken Judentum, 49].
- Schwemer 1996a: *Schwemer, A. M.* 2. Die Viten der kleinen Propheten und der Propheten aus den Geschichtsbüchern. Übersetzung und Kommentar. Tübingen [Texte und Studien zum antiken Judentum, 50].
- Schwemer 1996b: *Schwemer, A. M.* Synopse zu den Vitae Prophetarum. Извлечение от: Schwemer, Bd. 2, 1996.
- Schermann 1907a: *Schermann, Th.* Propheten- und Apostellegenden nebst Jüngerkatalogen des Dorotheus und verwandter Texte. (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, Bd. 31, 3). Leipzig.
- Schermann 1907b: *Schermann, Th.* Prophetarum vitae fabulosae indices apostolorum discipulorumque domini Dorotheo, Epiphanio, Hippolyto aliisque vindicata inter quae nonnulla primum edidit recensuit schedis vir. cl. Henr. Gelzer usus prolegomenis indicibus testimoniis apparatu critico instruxit. Leipzig.
- Schermann 1991: *Schreiner, St.* (Hrsg.): Jüdische Reisen im Mittelalter. Benjamin von Tudela. Petachja von Regensburg. Aus dem Hebr. Übers., mit Anmerkungen und einem Nachwort von S. Schreiner. 1. Aufl. Leipzig [Sammlung Dieterich, 416].
- Яцимирский 1898: *Яцимирский, А. И.* Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Молдавии. Москва.